

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ КӨПМӘДЕНИЕТТІЛІКТІҢ
(МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМНЫҢ) ҚҰҚЫҚТЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ
THE LEGAL ASPECTS OF MULTICULTURALISM IN REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

ОТЫНШИЕВА А.А.
ИБРАЕВА А.С.

Түйіндеме

Автор бұл мақалада қазіргі кезеңдегі демократиялық, зайырлы, әлеуметтік және құқықтық Қазақстан Республикасындағы көпмәдениеттілік немесе мультикультурализм концепциясының түп тамырын, оның ішінде пайда болу тарихын, теориялық тұрғыда дамуын, басқа шет мемлекеттерде мультикультурализмнің қолданылу және таралу аясын қарастырады. Сонымен қатар, осы ауқымды да өзекті тақырыпты негізгі идеясымен ұштастыра отырып, мәнін ашу барысында, жалпы мультикультурализм концепциясы Қазақстанға керек пе деген сұрақтың түйінін шешу де қамтылды. Көпмәдениеттілік жайлы заңнамалардың құқықтық аспектілері, жан-жақты саяси және құқықтық пікірлер, жария талқылаулар қарастырылды.

Түйін сөздер: Мультикультурализм, Ұлт, Бірегейлік, Адам Және Азамат.

Abstract

The author considers the root of the multiculturalism conception in democratic, secular, social and legal state – in Republic of Kazakhstan. The article also covers the history and theoretical development of multiculturalism, the usage and scope of multiculturalism in other foreign countries. Moreover, some predictable answers were provided to the question of whether Kazakhstan needs development of multiculturalism. The legal aspects of multiculturalism in legislation, in comprehensive political and legal reviews, in public discussions were examined properly.

Key words: Multiculturalism, Nation, Identity, Individual And Citizen.

“Мультикультурализм” термині тұңғыш рет ХХ ғасырдың 40-жылдары Канадада пайда болды, алайда 1960 жылдардан бастап қана өзекті тақырып бола бастады.[1] Құқықтанушылар мен саясаттанушылар қауымының ойынша, мультикультурализм деп ашық қоғам мен түрлі ұлттардың сол мекен етіп жатқан қоғам аясындағы түрлілігін, сан алуандығын айтады. Мультикультурализм саясаты мен идеологиясы түрлі этникалық топтар мәдениетінің әртүрлілігін сақтауды, өз мәдени орталықтарын, мысалы, білім ошақтарын ашып, тілін, салт- дәстүрі мен әдет-ғұрыптарын дамытуын білдіреді.

Harper Collins атты Әлеуметтану сөздігінде бұл концепцияны былай түсіндірген: “Мультикультурализм – бұл көптеген қоғамдардың айқын белгісі ретінде мәдени плюрализмді танып, мойындап, насихаттайды. Мультикультурализм мәдени саналуандылықты қорғауға негізделеді. Сонымен қатар, ол мемлекеттегі өмір сүріп жатқан негізгі ұлттар мен азшылық ұлттар арасында жиі белең алатын тең емес қарым-қатынастарға ерекше көңіл бөледі”.[2] Жалпы, мультикультурализм концепциясы либералдылыққа, ізгілік (гуманизм), адамгершілік құндылықтарына негізделген.

Мультикультурализм концепциясын түп-тамырымен зерттеген ғалымдар қатарына У.Кимлика, С. Бенхабиб, М. Вевьёрка, С. Фиш, М. Уолцер [3] және т.б. кіреді. Қазірде,

отандық және ресейлік ғалымдардың да бірқатары осы концепцияны жүзеге асырудың артықшықшылығы мен пайдасы, зияны мен кесірін жан-жақты зерттеуде. Заңгерлер, мәдениеттанушылар мен саясаттанушылар арасында мультикультурализмді жақтаушылар да, даттаушылар да жетерлік. Мультикультурализмді алға тартудың ешқандай пайдасы жоқ деп санайтын ғалымдар, көбінесе, Ұлыбритания, Франция, Германия тәрізді дамыған алпауыт елдердің тәжірибесіне сүйенеді. [4] Немістің канцлері Ангела Меркель, Ұлыбританияның экс- премьер-министры Дэвид Кэмерон, Францияның экс-президенті Николя Саркозилар өз елдерінде мультикультурализмнің құлап, сәтсіздікке ұшырағанын айтты. [5] Көптеген ғалымдардың пікірінше, Еуропа елдері мультикультурализмнен бас тартып отыр, сондықтан да елімізге ұлттық-рухани құндылықтарды сақтай отырып, қоғамға кедергі болатын кертартпа тұстардан аулақ болу керек, барша ұлыстарды ұйыстырушы ретіндегі қазақ халқының айрықша жауапкершілігін естен шығармауымыз қажет. Заңгер, профессор Ф.Сапарғалиев [6] “Әр ұлттық топ байырғы ұлттық мәдениеттің ықпалына түскендіктен ол Қазақстанның біртұтас мәдени кеңістігі аясынан асып кетеді. Осының нәтижесінде ұлттық топтардың мәдениетіне қажетсіз идеологиялық элементтердің енуіне мүмкіндік туады. Ал бұл ұлтаралық келісімге қауіп төндіреді. Қатер тек аталған көздерден ғана туындамауы мүмкін. Бұқаралық ақпарат құралдарын теріс пиғылда пайдалану ақпараттық революциялық қазіргі жағдайында мәдениетке, Қазақстан халқының имандылығына қатер көзі болып табылады, олар үшін аумақтық мемлекеттік кеңістік деген ұғым болмайды” деп мультикультурализмнің қатерлі тұстарын атап өтті. Елбасымыз жақында, яғни 1 мамыр – Бірлік күні қарсаңында берген сұхбатында өзінің үнемі үрейленіп жүретіндігін айтты; “25 жыл жанжал, қақтығызсыз өмір сүріп үйреніп қалғанбыз, алайда әлемнің ең қауіпсіз елдерінің өзі террористік шабуылдың объектісіне айналып жатыр, сондықтан да этносаралық және конфессияаралық қарым- қатынастар жіті бақылауда” [7],- деген еді. Тұрақтылық пен келісім өзімен-өзі қалыптаспайды, оған тұлға болып, ұлт болып, қоғам болып, мемлекет болып атсалысуың қажет, көп еңбекті талап ететін жұмыс.

Дегенмен, Елбасымыздың салған сара жолы, дара жолы, сындарлы да көреген саясаты негізінде дамыған көпмәдениеттілік, этностардың бір елдің шеңберінде бірге өмір сүруі және өзара ынтымақтаса қимылдауы өз жемісін берді: ерекше Қазақстандық (евразиялық) менталитет қарқындады, оқшаулануды, ұлтшылдықты қабылдамайтын ерекше рухани жағдай туды. [8] Ұлтжанды азаматтары бар, түрлі ұлт пен этностар арасында достық пен келісім орнаған бейбіт аспан астында өмір сүріп жатқан біздің қоғамға, біздің елге бүкіл әлем көз тігіп отыр. Бұл дегеніміз - Қазақстанның дүниежүзілік қоғамдастықта лайықты орын алуының анық айғағы.

Еліміздегі мультикультурализмнің даму тарихына көз жүгіртер болсақ, ол сонау Патша үкіметі Қазақстанды отарлау саясатын жүргізуден бастау алады. Патша үкіметінің әкімшілік реформаларының әлсіздігі себебінен, XIX ғасырдың алпысыншы жылдарынан бастап, отарлаудың “ең сенімді” жолына көшті, яғни орыс және украин шаруаларының қазақ жеріне қоныс аударуы. [9] XIX ғасырдың соңында Қазақстанға ұйғырлар мен дүнгендер, [10] Екінші дүниежүзілік соғыс кезінде неміс, корей, ингуш, күрт, поляк, қалмақ, қарашай, шешен, балқар, қырым татарлары, месхет түріктері және тағы да басқа ұлттыр қоныс тепті. Қазақ жеріне XIX ғасырдың орта шенінен XX ғасырдың басында қоныс аударудың астарында Патша үкіметінің құйтырқы саясаты жатты – ол қазақ халқының саяси дербестігін толығымен жою және қазақтың ең шұрайлы жерлерін иемдену. Патша үкіметі тоталитарлық жүйе арқылы ұлттық сананы жойып, мәңгірттендіру процесін жүргізбек мақсатта болды. Ал, Ұлы Отан соғысы

жылдарындағы саясат – большевиктік билікті жүзеге асырушылардың халықты жау жағына шығып кетеді деп күдіктенуі. Осы күдікті сейілту мақсатында, біршама ұлттар жер аударылды; зорлықпен жер аударылғандардың саны 1945 жылғы мәліметтерге қарағанда, 2 млн 464 мыңға жуықтаған. [11] Отанға жаудан төнген қауіп-қатер, он бес одақтас республиканы құраған, КСРО аумағындағы барлық ұлттар мен халықтарды тығыз біріктірді. [12] КСРО күйрегеннен соң, осылайша қазақ жері қазіргі Қазақстанды мекен еткен түрлі ұлт өкілдерінің саналуан мәдениетінің ұштасып, тығыз байланысқан жеріне айналды.

Жаһандық интеграция дәуірінде өмір сүргендіктен, бірлік пен келісім, татулық пен ауызбіршілік бар жерде ғана, мемлекет ілгері баса алады. Тұғыры биік тәуелсіздігімізді алу үшін ата-бабаларымыз қасық қаны тамғанша ел мен жерді қорғап, ұлттық мүддені жоғары қойды, ұлт пен елдің тұтастығының сақталуы, ауызбіршіліктің жігі ажырамауы үшін жанын берді. Ендеше, ата-баба үмітін ақтау үшін, атадан балаға, қазіргі өскелең ұрпаққа мирас етіп қалдырылған мұраны сақтау үшін, бүгінгі күннен ертеңіміз жарқын болады деген сенімділікті нығайту үшін, бәсеке қабілетті отыз елдің қатарына ену үшін ұлт болып, ұлыс болып үлесімізді қосуымыз абзал, бірлігімізді бағалай білуіміз, қазақстандық патриотизмді күшейтуіміз қажет. [13]

Мультикультурализмды толығымен зерттеуші Уилл Кимлика [14] оның мынадай белгілеріне тоқталған еді:

- Орталық аудандық және қалалық деңгейлерде мультикультурализмды конституциялық заңның және парламенттің растауы;
- мектеп бағдарламасында мультикультурализмды қабылдау;
- бұқаралық ақпарат құралдарында этникалық мүдделерін қорғауды енгізу;
- этникалық топ ұйымдарының мәдени іс-шараларын қолдау мақсатында, оларды қаржыландыру;
- екі тілді білім беруді қаржыландыру;
- жағдайы төмен иммигранттарға қолдау көрсету.

Қайрат Мәми республикалық «Айқын» газетіне 2012 жылы берген сұхбатында былай баяндап еді: “Елімізде бүгінде этностардың мәдениеттері, тілдері, дәстүрлерінің дамуына қажетті барлық жағдай жасалған. Мемлекет аумағында қазіргі күні 800-ден астам этномәдени бірлестіктер болса, оның ішінде 28-і республикалық болып табылады. 15 тілде газет-журнал, 8 тілде радиобағдарламалар, 7 тілде телебағдарламалар шығады. Білім беру толықтай өзбек, тәжік, ұйғыр және украин тілдерінде жүргізілетін 88 мектеп жұмыс істейді. 108 мектепте 22 этностың тілі жеке пән ретінде жүргізіледі. Осымен қатар, балалардан басқа үлкендер де 30 этнос тілдерін оқуға мүмкіндік алған 195 этно-білім беру кешендері, жексенбілік және лингвистикалық мектептер ашылды. Қазақ және орыс театрларын қоспағанда елімізде тағы төрт ұлттық – өзбек, ұйғыр, кәріс және неміс театрлары жұмыс істейді. Әр жыл сайын Қазақстан этностарының тілдерінде бірнеше ондаған жаңа кітаптар жарық көреді” [15]. Жоғарыда Кимлика атап өткен белгілерге және Қайрат Мәмидың сұхбатына қарап, қорытар болсақ, Қазақстан Республикасында мультикультуралық идеяның не саясаттың біртіндеп жүзеге асып келе жатқандығын аңғаруға болады.

Көпмәдениетті, көпұлтты Қазақстан халқының құқықтарын, бостандықтары мен мүдделерін насихаттайтын бірден-бір ұйым – ол Қазақстан Республикасының Президентінің Жарлығымен құрылған Мемлекет басшысы жанындағы консультативті-кеңесші орган Қазақстан халқы Ассамблеясы болып табылады. 1995 жылы 1 наурызда

құрылған Қазақстан халқы ассамблеясының негізгі мақсаты мен міндеті - осы көпмәдениеттілік саясатын жүзеге асырып, Қазақстан халқына татулықты насихаттап, елге ауызбіршілікті паш етеді. Мемлекеттік өкімет билігі мен көпұлтты қоғам арасындағы диалогтың маңызды буыны ғана емес, сонымен қатар Қазақстандағы азаматтық қоғамның орнағанын нақты бейнелейді. [16] Күні кеше 26 сәуірде өткен Қазақстан халқы Ассамблеясының XXV сессиясының тақырыбы – “Жаңғыру негізі тұрақтылық, бірлік, келісім” делінген болатын. Елбасымыз “Болашаққа бағдар: Рухани жаңғыру” мақаласында [17] ұлттық бірегейлік пен ұлттық құндылықтарды сақтау туралы алға тартты, этностар арасындағы өзара ынтымақтастық, достық қарым-қатынас, салтанат құрған бейбітшілік сөз етілді. Ұлттық бірегейлікті сақтау дегеніміз – Қазақстанды мекен ететін жүз отыздан астам ұлт өкілінің, діні мен ділінің, мәдениетінің, салт-дәстүрі мен әдет-ғұрпының сан алуандығына қарамастан бейбіт қоғамда қақтығыссыз өмір сүруінің айқын дәлелі. Қаншама ұлттың баласына есігін айқара ашқан кең байтақ Қазақстан – қазіргі таңда тұрақтылық пен достықтың алтын бесігіне айналды. [18]

Қазақстан ұлтаралық татулық және дінаралық толеранттылықты көздейтін мультикультурализмнің еуразиялық үлгісін жүзеге асырып келеді. [19] Мультикультурализмді қоғамның гүлденуі, дамуы мақсатында елімізде бірқатар саяси-құқықтық іс-шаралар жүзеге асырылады, заңдар мен заңнамалар, құқықтық құжаттар дайындалады, олардың іске асып, орындалуын тиісті органдар қамтамасыз етеді. Жоғарыда атап өткендей, ең әуелі, мультикультурализм мәселесі негізгі Атазаңымыз - ҚР Конституциясында, “Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы” заңында, жыл сайын өтетін Қазақстан Халқы Ассамблеясы (ҚХА) сессияларында, одан кейін, әлемдік және дәстүрлі діндер лидерлерінің съездерінде талқыланады. Сонымен қатар, ол “Мәңгілік Ел” жалпыұлттық патриоттық идеясында, Елбасымыз құрған қоғамдық келісім мен жалпыұлттық бірлік моделінде, Қазақстан Халқы Ассамблеясының (2025 жылға дейінгі) даму тұжырымдамасында, ҚР Президентінің 2015 жылғы 28 желтоқсандағы №147 Жарлығымен бекітілген, Қазақстандық бірегейлік пен бірлікті нығайту және дамыту тұжырымында, ҚХА үндеулерінде [20] көрініс тауып, басты назарда екенін естен шығармауымыз керек.

Әлемдік және дәстүрлі діндер лидерлерінің съезі Астана қаласында әр екі жыл сайын өткізіледі. Оның миссиясы да бейбітшілікке, келісім мен ынтымақтастыққа ұмтылу болып табылады. 2015 жылы өткізілген V съездте мына мәселелер бойынша уағдаласты: “азаматтық қоғаммен тұрақтылық пен қауіпсіздікті қамтамасыз ету, жанжалдарды болдырмау және реттеу мақсатындағы диалогына жәрдем ету, бітімге келу және келіссөздер арқылы зорлық-зомбылыққа жол бермеу, бейбіт азаматтарды қорғау, барлық қайшылықтарды бейбіт жолмен шешуге шақыру; ұлттық деңгейде де, мемлекетаралық деңгейде де кез келген саяси және діни қайшылықтарды күшпен шешу әдісінен түбегейлі бас тарту”. [21]

1995 жылғы 30 тамыздағы Конституция нәсіліне, ұлтына, дініне және әлеуметтік тиесілігіне қарамастан барлық азаматтар құқықтарының теңдігіне кепілдік берді. Сонымен қатар, этностық, тілдік, мәдени, діни әралуандылықты мойындау негізінде қазақстандық бірегейлік пен бірлікті қалыптастырудың азаматтық қағидаттарын бекітті. [22] Ол – ортақ мүдде мен өзара сыйласуды білдіреді, және басқаға деген туысқандық пен сүйіспеншілікті көрсетеді, халықтардың өзіне тән ерекшеліктерін дамытатын және ұлттар арасында мәдени құндылықтармен алмасуының құралы болатын мәдени саналуандықты сақтау, [23] яғни көпмәдениетті Қазақстанның

ғұмырын баянды ету. Ал өз кезегінде баянды ету үшін, көпұлтты қоғамда толеранттылық [24] (төзімділік) сияқты маңызды либералдық құндылықты ілгерілету, дамытуымыз керек.

Қазақ тарихы, қазақ халқының дамуы, қазақ мәдениеті, Қазақстанда мекен ететін өзге ұлт өкілдерінің тарихы – тарихтың қойнауынан орын алатын, тамыры кеңге жайылған, баға жетпес құндылықтар жүйесі. Қазақстан Республикасындағы түрлі ұлт өкілдерінің тату-тәтті өмір сүруі, ұлтаралық келісім мен толеранттықты сақтау, бейбіт елде бірлігі жарасқан, бір қолдың саласындай жүз қырықтан астам ұлттардың өмір сүруі - осының барлығы Қазақстан Республикасының астарлы саясатының мықтылығы, Елбасымыздың көрегенділігі, еліміздегі көпмәдениеттілікке қатысты құқықтық заңнамалар мен заңдардың бұлжытпай орындалуының айқын көрінісі. Адам мен азамат құндылықтарын жоғары қоятын мемлекет ғана өркендей алады. Демек, мультикультурализм концепциясын дұрыс жүзеге асыра алатын мемлекет дамиды, гүлденеді. Қазақстанда этностардың бірлігі, елдегі және оның сыртындағы бейбітшілік, ұлттық бірегейлікті сақтау – қазақтардың жарқын болашағына алып келеді.

Көптүрліліктің, көпұлттылықтың және көпконфессиялықтың толерантты дамуы – ғаламдық бейбітшілік пен келісімнің кепілі. Ғасырдан ғасырға ауысып келген этномәдени алуантүрлілік болмысты бір мәдениет пен бір танымның туының астына енгізуге, қалыптастыруға талпыныс күшеюде. Сондықтан да мультикультуралық тіршілік пен диалог мәселелері қазіргі заманғы қоғам үшін аса өзекті болып табылады. [25] Ел бірлігі – ең асыл қасиет, Қазақстан халықтарының достығы – еліміздің баға жетпес игілігі. Барлығымыз бір шаңырақтың астында өмір сүреміз, түріміз басқа, тірегіміз бір, жүзіміз басқа, жүрегіміз бір – тату-тәтті бірлікте өмір сүрейік! Тәуелсіздігімізді баянды ете түсу үшін ең алдымен бірлігімізге бекем болуымыз керек. Қорытындылай келе, Елбасымыздың мағыналы да мәнді сөзімен аяқтағым келеді: “Қазақ әлсіресе өз арасындағы алауыздығынан әлсіреген. Күшейсе, бірлігімен күшейген.” Көпмәдениетті Қазақстанның ғұмыры ұзағынан болып, Мәңгілік Елге айналсын!

Әдебиеттер:

1. <http://www.integration.lv/ru/chto-takoje-multikulturalizm-i-sljedujet-li-jegoopasatsja>
2. hse.ru/data/2012/09/05/1242018158/Лекция%20№%201_ПМКиМК.pdf
3. Varun Uberoi, Tariq Modood. Multiculturalism Rethought: Interpretations, Dilemmas and New Directions. - EUP, 2015. - p. 5
4. <http://abai.kz/post/14322>
5. <http://www.integration.lv/ru/chto-takoje-multikulturalizm-i-sljedujet-li-jegoopasatsja>
6. Ғ.Сапарғалиев. ҚР Конституциялық құқығы. - Алматы, Жеті Жарғы, 2008. - 213-214 бет
7. Экспресс К. Малая родина - залог большого мира. - №72. - 27 сәуір 2017. – стр.2
8. Достық үйі, Шығыс Қазақстан. Шығыс Қазақстан халықтарының Кіші Ассамблеясы. - Өскемен, 2003. - 11 бет
9. Қ.С.Қаражан, Ж.Әбсеметова, Ф.А.Қозыбақова, Т.Мекебаев, С.С.Саржанова, С.Смағұлов, Ш.Б.Тілеубаев. Қазақстан тарихы: Лекциялар курсы. - Алматы, 2009. – 171 бет
10. Қ.С.Қаражан, Ж.Әбсеметова, Ф.А.Қозыбақова, Т.Мекебаев, С.С.Саржанова, С.Смағұлов, Ш.Б.Тілеубаев. Қазақстан тарихы: Лекциялар курсы. - Алматы, 2009. - 174 бет

11. Б.Аяған. “ҚАЗАҚСТАН” Ұлттық энциклопедиясы. - Алматы, 2003. – 5 том. – 299 бет; М.Қозыбаев, К.Нұрпейіс, Қ.Жүкешев. Қазақстан тарихы, Жалпы білім беретін мектептің 9-сыныбына арналған оқулық. – Алматы, “Мектеп” баспасы, 2005.- 85 бет
12. Қ.С.Қаражан, Ж.Әбсеметова, Ф.А.Қозыбақова, Т.Мекебаев, С.С.Саржанова, С.Смағұлов, Ш.Б.Тілеубаев. Қазақстан тарихы: Лекциялар курсы. - Алматы, 2009. - 273 бет
13. Егемен Қазақстан. Жалпыұлттық Республикалық газет. Н.П.Калашникова. Бірлігімізді бағалай білейік. - № 82. - 28 сәуір, 2017. - 1 бет; Т.Ғабитов. Философия: жоғары оқу орны студенттеріне арналған оқулық. - Алматы, 2004. - 348-349 бет
14. Will Kymlicka. The rise and fall of multiculturalism? New debates on inclusion and accommodation in diverse societies. - International Social Science Journal, 61(199), 2010. - p.101
15. Республикалық «Айқын» газеті. Қайрат Мәми. Астана – әлемдегі рухани жарастықтың дәнекері. - 2012
16. Достық үйі, Шығыс Қазақстан. Шығыс Қазақстан халықтарының Кіші Ассамблеясы. - Өскемен, 2003. - 12 бет
17. http://www.akorda.kz/kz/events/akorda_news/press_conferences/memleket-basshysynynbolashakka-bagdar-ruhani-zhangyru-atty-makalasy
18. Егемен Қазақстан. Жалпыұлттық Республикалық газет. Ш.Нұрымов. Татулық – басты байлығымыз. - № 82. - 28 сәуір, 2017. - 4 бет
19. <http://www.oinet.kz/news/alem/i1673>
20. <http://assembly.kz/kk/prezentaciya>
21. <http://www.religions-congress.org/content/view/391/69/lang,kazakh/>
22. http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_
23. Т.Ғабитов, Ж.Мүтәліпов, А.Құлсариева. Мәдениеттану: жоғары оқу орындары мен колледж студенттеріне арналған оқулық. - Алматы, 2001. - 339 бет
24. Е. П. Ананьева. Мультикультурализм и мораль в глобализированном общественном пространстве. - Вестник ИКВФУ, 2014. - Issue 12. - 139 бет
25. <http://www.religions-congress.org/content/view/391/69/lang,kazakh/>